

PETAR STRČIĆ

A. SENJ U XIII I XIV STOLJEĆU

Petar Strčić
Arhiv Hrvatske Zagreb

UDK 340.14 + 940.2 (949.713)
izvorni znanstveni članak
Ur.: I. III. 1988.

U radu se najprije daje pregled senjske povijesti u XIII. i XIV. stoljeću da bi se na taj način objasnilo povijesne pretpostavke donošenja Senjskog statuta iz 1388.

1. Uvod

U doba oko donošenja Senjskog statuta, u XIII i XIV st., Senj je bio značajno središte tadašnje Hrvatske, a osobito njezina obalnoga područja; bio je nerijetko i jedina sigurna luka u državi, te gotovo najvažnija kopneno/obalna raskrsnica¹ u Kvarneskom primorju pa i širem području primorja cijele Hrvatske: s jedne strane ležao je na obalnoj magistrali, a s druge strane na vrhu najkraće linije između unutrašnjosti Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva i cijele Panonije te Jadranskog mora²; bila je to stara via exercitualiis³, koja je od XIII st. poznata kao via regis, via publicia, via magna, itd.⁴ Da je to tako, govori i njegova bogata srednjovjekovna historija, čija je jedna značajna faza započela u prvoj polovini XIII i završila potkraj XIV stoljeća⁵.

1. »Položaj u kojem je nastao stari Senj bio je u velikoj mjeri podesan za razvijanje pomorskog naselja. Tu se nalazila dobro razvijena prirodna luka, tlo se uzdizalo postepeno od mora prema kopnu, a na njemu se naходило dovoljno prilika i za prehranu stanovništva i za širenje samog mjesta. Stari putovi bili su načinjeni na kopnu na sve strane unutrašnjosti, a vještina brodarenja bila je tu poznata od davnine. Blize obilne šume davale su potrebnu građu za to u velikoj množini«. (Stjepan Pavičić, *Senj u svojem naselnom i društvenom razviku od 10. stoljeća do turskog prodora*. Senjski zbornik 3, Senj 1967-1968, str. 324).

2. Veljko Rogić, *Položaj Senja i gravitacija. Historijsko-geografski i suvremeni odnosi*. Senjski zbornik 1, Senj 1965, str. 7-21; Stjepan Szavits - Nossan, *Ceste Karlovac-Senj od najstarijih vremena do sredine XIX stoljeća*. Senjski zbornik 4, Senj 1970, str. 127 i dalje.

3. Ante Glavičić, *Iz prošlosti Senja do doseljenja Hrvata*. Senjski zbornik 1, Senj 1965, str. 255.

4. S. Szavitz Nossan, *Ceste*, n.dj., str. 129.

5. U Senju danas nema arhivalija iz toga perioda. (Vladimir Kraljić, *Sumarni prikaz današnjeg stanja i sadržaja biskupskog i kaptolskog arhiva u Senju*. Vjesnik historijskog arhiva Rijeke i Pazina 16, Rijeka 1971, str. 285-291), ali ima prijepisa (Vladimir Kraljić, *Popis arhivske građe arhiva Biskupije u Senju i arhiva Stolnog kaptola u Senju*. Vjesnik historijskog arhiva Rijeke i Pazina 20, Rijeka 1975-76, str. 232, 234, 292. Usp. i nastavak u sv. 21, str. 311-350, i u sv. 22, str. 165-201; o dijelovima arhivske građe u Senju usp. tekstove više autora u istoj ediciji, sv. 23).

2. Senj u doba templara

Senj je u sastav Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva u XII st. ušao već kao organizirana općina; ta srednjovjekovna civitas znala je očuvati svoju relativnu samostalnost, uprkos raznim političkim vlastima koje su upravljale tim i širim područjem. U upravnom smislu, u doba narodnih vladara (hrvatskih) Senj je po nekima ulazio u županiju Gacku⁶. Stvarnu vlast ovdje su kasnije imali vitezovi Hrama – pripadnici katoličkoga vojničkoga crkvenog reda templara (hramovci, božjaci), koji je u Svetoj Zemlji osnovan u doba križarskih ratova⁷. Doduše, mora se napomenuti da Nada Klaić smatra kako Senj teritorijalno nije pripadao tim redovnicima, tj. da oni od kralja Bele III nisu dobili i zemlju već zapravo samo vrlo ograničena prava⁸, te da su uživali samo njegove prihode⁹. Međutim, treba upozoriti i na to da se nije bez razloga 1205. god. templar Terin nazivao »gospodarom Senjana«, iako se uz njega spominju i satnik, dvornik i sudac kao predstavnici senjske općine¹⁰. Crkveni red došao je u posjed grada oko 1180. (1184. ili 1185) godine, kada mu ga je dao kralj Bela III¹¹, što je potvrdio u Veroni i papa Lucije III 1184. (ili 1185) godine¹². Senjski su vitezovi uskoro od kralja Andrije dobili i županiju Gacku (1219)¹³, a znali su igrati znatniju ulogu u životu cijeloga kraljevstva. Centar u Primorju bio im je negdje u okolici Senja – u samostanu sv. Jurja¹⁴, koji su dobili od splitskoga nadbiskupa¹⁵, i o čijoj se lokaciji historičari ne slažu¹⁶. U senjskom su se području živo bavili trgovinom pa su svoj monopol čuvali i branili vrlo oštro čak i protiv drugih crkvenih redova, npr. ci-stercita iz Topuskog, kojima su 1240. god. dozvolili samo djelovanje u Senju¹⁷. Uglavnom su bili stranci, ali među njih su se povremeno probijali i Senjani¹⁸, pa su postajali i poglavari – preceptorji koji su uspijevali svoje potomke uvrstiti i među senjske satnike¹⁹; bila

6. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Neke gradine i gradovi u Kraljevini Hrvatskoj*, sv. 2, *Grad Senj*, Zagreb 1869-70, str. 1.

7. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Priorat vranski su vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, Rad JAZU, sv. 81 i 82, Zagreb 1886; Josip Buturac, *Poviestni pregled redovništva u Hrvatskoj*, Croatia Sacra, sv. 11-12, Zagreb 1943, str. 136-137; Lelja Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 1984; Ljudevit Ivančan, *Duhovni viteški redovi u Hrvatskoj u srednjem vijeku*, Bogoslovska smotra, sv. 14, Zagreb 1927, str. 314-316.

8. Nada Klaić, *Društvena struktura kvarnerskih općina u razvijenom srednjem vijeku*, Krčki zbornik, sv. 2, Krk 1971, str. 116.

9. Nada Klaić, *Hrvati u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, str. 373.

10. Tade Smičiklas (kasnije i drugi), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje: CD), sv. 3, Zagreb, str. 48.

11. Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, knj. 1, *Od najstarijeg vremena do gubitka otoka Krka*, (Od 1118. do god. 1480), Zagreb 1901, str. 72, i *Darovnica kralja Bele III (IV) krčkim knezovima za Senj jest patvorina*, Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. Zemaljskog arhiva, sv. 1, Zagreb 1899, str. 269; L. Dobronić, *Viteški*, n.dj., str. 29.

12. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom, sv. 2, Zagreb 1875, str. 132-133.

13. CD 3, str. 174-176; V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 72.

14. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 68, 71.

15. CD 3, str. 85-86.

16. Josip Frančišković, *Gdje je bila Opatija sv. Jurja*, Bogoslovska smotra, sv. 15, Zagreb 1927, str. 489-492, smatra da templarski samostan sv. Jurja nije u Jurjevu (ranije se to mjesto zvalo Sv. Juraj), koje je nešto udaljenije od Senja, već bliže obali obližnjega zaljeva Abatovo, gdje da su kasnije bili benediktinci; s time se slaže Ivaan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. 1, Split 1963, str. 371. Međutim, Ante Glavičić, *Značajni arheološki nalazi u tvrđavi Nehaj u Senju*, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, XIV, 1, Zagreb 1965, str. 9-10, smatra da je Sv. Juraj bio na mjestu kasnije tvrđave Nehaj ponad Senja. L. Dobronić, *Viteški*, n.dj., str. 65, nije se opredijelila.

17. CD 4, str. 109-110; L. Dobronić, *Viteški*, n.dj., str. 40.

18. CD 3, str. 48, 420.

19. CD 3, str. 420, 459-460.

je to poznata obitelj Raduča (Radučevića) koja se isticala i kasnije (npr. službama u gradskoj upravi, imutkom²⁰)

O samome Senju u to doba Vjekoslav Klaić kaže: »Premda je grad Senj, koji se u spomenicima zove sad villa i civitas, a sad castrum, pripadao vitežkom redu Templara, nema ipak sumnje, da je grad imao neku svoju samoupravu, poput ostalih hrvatskih i dalmatinskih primorskih gradova. Vjerojatno je, da su Templari držali samo gradsku tvrđu, kao i teritorije u okolišu gradskom, te pobirali neke dohotke gradske, dočim su se građani upravljali sami, sastajući se u vijeće, te birajući sami svoje suce (iudices). Čini se, da su građani imali već tada svoj občinski pečat (sigillum communitatis Scenyensis), sa slikom Sv. Jurja, kako sjedi na konju i udara u zmaja. Građani bavili su se već tada trgovinom, te je bilo u gradu i naseljenih stranaca, kao i Mlečana, Rabljana, Krčana i drugih«²¹.

Od XII st. Senj je imao vlastitu biskupiju koja je obuhvaćala župe Senj, Vinodol, Gacku i Bužan²²; njezinom prvom poznatom biskupu Mireju papa Aleksandar III naređuje da se pokorava splitskom nadbiskupu²³ s kojim je došao u sukob oko razdiobe područja između senjske i ninske biskupije²⁴. Teritorij Senjske biskupije obuhvaćao je senjsku i gacku županiju te polovinu ličke²⁵. Zgrada biskupije ili njezini dijelovi održali su se čak do XIX st.²⁶, ali ne i prvobitna katedrala²⁷.

Još jedan viteški crkveni red – ivanovci – imao je kratko vrijeme u XIII st. samostan i crkvu sv. Jurja, možda upravo u Jurjevu²⁸, a u Senju ili na njegovu području nalaze se spomenuti cisterciti te benediktinski i pavlinski samostani²⁹.

Senj je od početka XIII st. dobro organizirana općina, koja ima satnika, suca, dvornika što nastupaju kao ovlašćeni predstavnici općine i u odnosima prema drugima³⁰.

3. Početak novog doba

Novo historijsko razdoblje Senja započinje s dvije velike nesreće koje su se zbile u kratko vrijeme i s relativno brzom obnovom grada. Naime, 1239. god. Senj je bio paljen i puštošen. Ne zna se i od koga – ili od Mlečana³¹, ili od neprijatelja s hrvatskog kopna s fe-

20. Ante Glavičić, *Arheološki nalazi iz Senja i okolice (III)*. Senjski zbornik, sv. 4, Senj 1970, str. 53-54.

21. V. Klaić, *Darovnica*, n.dj., str. 269.

22. I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus*, sv. 2, n.dj., str. 131, i Njeke, sv. 2, n.dj., str. 2; N. Klaić, *Povijest*, n.dj., str. 367. Prema mišljenju Ivana Crnčića, *Najstarija povijest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*, Rim 1867, str. 31-32, Senj je imao biskupiju i u 5. stoljeću.

23. I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus*, sv. 2, str. 84; CD 2, str. 121-122; I. Crnčić, n.dj., str. 91-92.

24. I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus* 2, n.dj., str. 112.

25. I. Crnčić, n.dj. str. 93.

26. Ante Glavičić, *Kulturno-povijesni vodič po Senju*. Senjski zbornik, sv. 1, Senj 1965, str. 285.

27. Melita Viličić, *Grafička rekonstrukcija katedrale Sv. Marije u Senju*. Senjski zbornik, sv. 3, Senj 1967-68, str. 54-86. Usp. i Josip Frančišković, *Stolna crkva u Senju za zvonikom iz g. 1100. Historičko liturgička razmatranja*. Bogoslovska smotra, sv. 15, Zagreb 1927, str. 417-432.

28. L. Dobronić, *Viteški*, n.dj., str. 99.

29. Branko Krmpotić, *Benediktinci u gradu Senju i okolici*. Senjski zbornik, sv. 8, Senj 1980, str. 318-324; Vladimr Kraljić, *Benediktinska opatija sv. Križa u Senjskoj Drazi*. Isto, str. 325-328; o pavlinima usp. Ante Glavičić, *Vodič po Senju i okolici*, Senj 1974, str. 12, i Mihovil Bolonić, *Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije*. Senjski zbornik, sv. 5, Senj 1973, str. 273 i dalje.

30. CD 3, str. 48-49. Usp. i N. Klaić, *Društvena*, n.dj., str. 116.

31. I. Kukuljević Sakcinski, *Njeke*, sv. 2, n.dj., str. 2.

udalcima Babonićima na čelu³², ili zbog pobune siromašnih slojeva³³, ili pak – prema novijim razmišljanjima koja se čine vjerojatnim – od samih templara: naime, Senjani, mletački, rapski i krčki trgovci odbili su davati templarima trgovačke pristojbe, te su možda vitezovi i sami izvršili represalije³⁴.

Zatim je Senj stradao od Mongola iz daleke Azije, koji su u nas prozvani Tatarima. Naime, nakon što su razbili ugarske jedinice u samoj Mađarskoj, uz rijeku Šajo³⁵, gdje je izginula i cijela četa templara³⁶, kralj Bela IV pobjegao je na hrvatsko područje države; no, Tataari su ga slijedili i ovamo³⁷. Nakon boravka u Zagrebu, kralj je morao krenuti dalje, u Primorje, gdje su mu znatnu pomoć pružili Krčki knezovi³⁸; kaže se da je stigao i u Senj³⁹ (pisalo se da je boravio i na susjednom o. Krku⁴⁰ odnosno na otočiću Sv. Marko). Uskoro je međutim, i odavde pobjegao, dalje u Dalmaciju, ali Senj se time nije riješio užasa rata. Naime, u potjeri za kraljem, Tataari su 1242. god. opsjeli i napali Senj, tako da je jedan njegov dio izgorio, dok je stanovit broj stanovnika stradao. Sami templari uspjeli su pobjeći na susjedni o. Krk iz svoga samostana Sv. Jurja. No, time nije i završilo stradanje Senjana, u ovom slučaju vitezova, jer su Baščani iskoristili prigodu i opljačkali ih; time su naplatili račun za stare sukobe. Međutim, sukobi između hramovaca s jedne strane, te Krčana pa i Rabljana s druge strane nastavljali su se i dalje, osobito zbog štete koje su u Senju nanještene mletačkim, krčkim i rapskim trgovcima. Mirno rješenje sukoba tražilo se niz godina, tako da je do njega došlo tek 1248. god. u Veneciji, uz sudjelovanje senjsko-vranskog poglavara – preceptora templara Jordana, njegovoga kolege s Apeninskog poluotoka koje je zastupao i velikog meštra templarskog reda, te mletačkih predstavnika. Nastojao se postići sveobuhvatni mir – za znatnu svotu novca, koja će biti plaćena mletačkom duždu; time će biti oprošteni templarski grijehovi prema otočanima, osim onih iz doba tatarskog upada u ove strane; to će biti – rečeno je – riješeno naknadno⁴¹. Spor, međutim, nije bio definitivno riješen, obnavljan je zbog odštete (1284), ali nije poznato kako je završen⁴².

Prvi duži mir nastao je u doba (1248) kada su Mlečani – za kratko – Krčkim knezovima oduzeli kneštvo na o. Krku⁴³, što je bilo presudno za njihovo još veće zblizavanje s kraljem Belom IV⁴⁴, a to se odrazilo i na budućnost Senja. Čini se da se grad relativno brzo obnovio; privredni život teče mu tako živo da su već iste godine (1248) Katalonci

32. V. Klaić, *Darovnica*, n.dj., str. 270.

33. S. Pavičić, *Senj*, n.dj., str. 330.

34. Lujo Margetić, *Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave*. Rijeka-Zagreb 1980, str. 39.

35. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. 1, Zagreb 1899, str. 219-229.

36. J. Butorac, *Poviestni*, n.dj., str. 137.

37. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Borba Hrvatah s Mongoli i Tataari*. Poviestno-kritična rasprava. Zagreb 1863; Josip Ante Soldo, *Provala Tataru u Hrvatsku*. Historijski zbornik, sv. 21-22, Zagreb 1968-69, str. 371-388.

38. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 93-94.

39. I. Kukuljević Sakcinski, *Njeke gradine*, sv. 2, n.dj., str. 2.

40. I. Kukuljević Sakcinski, *Borba*, n.dj., str. 37.

41. CD 4, str. 350-352; Sime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnog slavenstva i Mletačke Republike*, sv. 1, Zagreb 1868, str. 76-77.

42. S. Ljubić, *Listine*, sv. 3, n.dj., str. 422-423.

43. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 95-96.

44. Isto, str. 96.

ovdje otvorili i svoj konzulat⁴⁵, a sklopljen je mir i s Dubrovčanima⁴⁶, i to sporazumom koji se danas drži za jedan od najstarijih srednjovjekovnih ugovora između dva grada na našoj obali⁴⁷.

Da ugled Senja naglije raste i u međunarodnim razmjerima, svjedoče i druga, izuzetna zbivanja. Te iste, 1248. godine zbio se jedan događaj presudan za život ovoga kraja, ali i za glagoljašku kulturu općenito. Papa Inocent IV u Lyonu je 1246. god. za senjskog biskupa posvetio Filipa⁴⁸. Na njegovu molbu taj je papa 29. ožujka 1248. god. objavio bulu dalekosežnog značaja i karaktera; njezinim sadržajem odobrio je upotrebu domaćeg jezika u crkvi, što je općenito papa rijetko činio u to doba u svijetu pod ingerencijom Rima⁴⁹. Uskoro je isti privilegij dan i benediktincima u Omišlju na o. Krku, čime je samo potvrdio ranije stanje i na o. Krku i u Senju⁵⁰. Prema mišljenju E. Hercigonje, prilikom davanja privilegija papu je vodila aktualna crkveno-politička pragmatika: »poboljšanje – posredstvom glagoljaša – odnosa s istočnom crkvom i slavenstvom«, ali taj čin upućuje i »na izmijenjeno duhovno ozračje Evrope kao posljedicu križarskih ratova«⁵¹. Taj značajni privilegij – slobodno korišćenje staroslavenskog jezika i glagoljskog pisma – pridonio je očuvanju daljeg razvijanja samosvojnoga narodnog bogatstva u Senju⁵², te ujedno i na širem hrvatskom području, osobito u susjednim krajevima⁵³. Vrijedi stoga ukazati upravo na knjigu molitve – psaltira, senjski Lobkowitzov glagoljski kodeks iz 1359. godine⁵⁴.

Rast moći Krčkih knezova, koji su gotovo zaokružili Senj svojim posjedima s kopna i mora – Vinodolom i Modrušom⁵⁵, te s o. Krkom, prirodno je morao naići na suprotavljanje još jačih templara. U tome suparništvu bilo je samo pitanje vremena kada će pobijediti knezovi – bez obzira na templarsku međunarodnu povezanost i snagu. Krčki će knezovi čekati prvu priliku da se domognu Senja, i oni će tu prigodu odmah i iskoristiti.

Čini se da su se templari počeli pokazivati ranjivima – možda na to ukazuje spomenu-ti događaj iz 1239. godine, a ako se može vjerovati i ispravi iz 1243. godine, Babonići su čak po nalogu kralja i ratovali s njima, tako da je ban od sada dobio uporište u samome Senju⁵⁶. Tada su Senjani imali znatnu općinsku samoupravu, koju su reprezentirali suci i vijećnici, a imali su i vlastiti pečat⁵⁷. Očito je da je moć redovnika Primorju bila na zalasku, pa su to koristili i kralj i Krčki knezovi. Silom prilika, naime, kralj je u novim, po-

45. Radojica F. Barbalić, *Brodarstvo u Senju i Podgorju kroz prošlost*. Senjski zbornik, sv. 4, Senj 1969-1970, str. 7.

46. CD 4, n.dj., str. 354-355.

47. Branko Krmpotić, *Trgovački ugovor Dubrovnika sa Senjom godine 1248*. Senjski zbornik, sv. 8, Senj 1980, str. 309-317.

48. Manojlo Sladović, *Poviest biskupijah senjske i modruške*, Trst 1856, str. 93.

49. CD 4, str. 343; Daniele Farlati, *Illyrici sacri*, sv. 3, str. 89 i 143; Pavle Rogić, *Senj u srednjovjekovnim glagoljskim ispravama*. Senjski zbornik, sv. 2, Senj 1966, str. 154.

50. Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. U: Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Zagreb 1969, str. 10.

51. Eduard Hercigonja, *Glagoljaštvo*. Nacr. za enciklopedičku jedinicu. Republika, XLII, 1-2, Zagreb 1986, str. 143.

52. Usp. glagoljske spomenike Senja, npr., kod Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, *Acta Croatica. Listine Hrvatske, Zagreb 1863*, na v.mj.; Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, sv. 1, Zagreb 1969, na v.mj.

53. Mihovil Bolonić, *Stoljetne veze krčkih i senjskih glagoljaša*. Senjski zbornik, sv. 6, Senj 1975, str. 94 i dalje. Usp. za kasnije razdoblje i Rudolf Strohal, *Grad Senj prvo kulturno središte hrvatskog naroda*, Zagreb 1918.

54. Marija Pantelić, *Senjski Lobkowitzov glagoljski kodeks iz 1359. – prototip srednjovjekovnih »Liber horarum« za laike*. Senjski zbornik, sv. 8, Senj 1980, str. 355-368.

55. Nada Klaić, *Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol?* Vjesnik historijskog arhiva Rijeke i Pazina, sv. 16, Rijeke-Pazina 1971, str. 129-168; L. Margetić, *Iz vinodolske*, na v.mj.

56. CD 4, str. 181-182. Usp. i razmišljanja L. Margetića, *Iz vinodolske prošlosti*, n.dj., str. 39.

57. V. Klaić, *Darovnica*, n.dj., str. 271.

slijeratnim uvjetima, mijenjao sistem vladanja. Istovremeno, Bela nije mogao zaboraviti znatne usluge i koristi koje je imao od Krčkih knezova iz nedavnog doba velike tatarske najezde i opasnosti, kada su ga Krčki knezovi primili i obilno pomagali. Valja naglasiti da Bela te usluge ne samo što nije mogao zaboraviti nego to nije ni smio, jer je moć knezova bivala sve veća. Iako još uvijek nisu povratili o. Krk, kralj je bio sve ovisniji o njima (kao i o drugom plemstvu), a i knezovi su se čvrsto držali njega u razdoblju napetosti s Venecijom. Svoj dug prema njima (i u dragocjenostima) morao je riješiti i neposredno — konačno im je 1251. god. potvrdio nasljedno pravo na Vinodol i Modruše, čime oni i faktično dobivaju pravo nad tim zemljama⁵⁸. Vladar je, zatim, morao odgovoriti na još jedan, posredan način, i to preko Senja. Naime, svojevrsna samostalnost općine Senj pod upravom templara — možda zadnjih godina izraženija — počela je dolaziti u pitanje tih istih 50-ih godina, kada su — kako se čini — prvi put susjedni Krčki knezovi, odnosno knezovi Vinodola, Modruša i o. Krka preuzeli stanovitu ulogu u Senju. Kralj se, najprije, želio riješiti vitezova iz tako važnoga privrednog i strateškog grada na moru, pa je mogao pomisliti na Krčke kao na trenutačno manje opasne ali zato vjerne saveznike, prema kojima je, uz to, istovremeno bio i dužnik i ovisnik. S druge pak, strane, tim feudalcima — koji su upravo tada bili bez svoga matičnoga dobra o. Krka, ali su u rukama držali Vinodol i Modruše te povremeno i druga područja Hrvatske — pružila se dobra prilika da počnu pomišljati s više sigurnosti i na Senj, u kojem, po svojoj prilici, templari nemaju više tako snažnu vlast kao ranije⁵⁹. Tako su se interesi kralja i knezova našli na istoj crti.

Kralju Beli IV i knezu Fridriku II dobra se prilika pružila u doba spora oko pristojbe u luci između hramovaca i Dubrovnika, tako da je kralj imenovao Fridrika za svoga zamjenika — senjskoga vicariusu, te potestata, tj. načelnika, sa zadatkom da riješi nastali sukob; to je i učinjeno, ali u korist Dubrovčana, tj. utvrđeno je da oni ne moraju plaćati arboratik⁶⁰. Iz ishoda spora vidi se očita nemoć templara, a imenovanje krčkog i modruškog kneza za senjskog vicariusu i potestasa pokazuje njegovu naraslu snagu do toga trenutka, koju, vjerojatno, i u ovom slučaju usmjeruje u svome interesu⁶¹. Tako su 1257. god. Krčki knezovi prvi put službeno zagazili na senjsko tlo, i to nisu više mogli zaboraviti. Senj je, međutim, i dalje ostao pod upravom templara i to sve do 1269. godine⁶²; doduše, može se pretpostaviti da je ta uprava bila samo formalna⁶³. Prema senjskom historičaru M. Magdiću — računajući da se oduži krčkim knezovima⁶⁴, a prema N. Klaić — da sâm zadobije izravnu kontrolu⁶⁵, kralj je nastojao provesti ono što je zamislio. Došlo je do spora o templarskom posjedu grada Senja i županije Gacke, o čemu se raspravljalo i na papinu dvoru, i u templarskom sjedištu u Sv. Zemlji⁶⁶. Napokon, kralj je u zahtjevu za pravo nad Senjom i Gackom vitezovima-redovnicima dao grad i županiju Dubicu⁶⁷. Templari su i

58. L. Margetić, *Iz vinodolske*, n.dj., str. 16 i dalje; N. Klaić, *Kako i kada*, n.dj., str. 157-159, sumnja u istinitost darovnice.

59. L. Margetić, *Iz vinodolske*, n.dj., str. 38-39.

60. CD 5, str. 66-67; L. Dobronić, *Viteški*, n.dj., str. 42.

61. L. Margetić, *Iz vinodolske*, n.dj., str. 39-40.

62. Mile Magdić, *Topografija i poviest grada Senja, Senj 1877*, str. 54-55. Usp. i L. Margetić, *Iz vinodolske*, n.dj., str. 38, te N. Klaić, *Društvena*, n.dj., str. 116-117.

63. L. Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, n.dj., str. 40.

64. M. Magdić, *Topografija*, n.dj., str. 54.

65. N. Klaić, *Društvena*, n.dj., str. 116-118.

66. L. Dobronić, *Viteški*, n.dj., str. 43.

67. V. bilj. 62.

sami rado otišli iz Senja, jer, čini se, nisu se nimalo dobro slagali s građanima, o čemu svjedoči i postupak u sukobu s Dubrovčanima, kada su se Senjani izjasnili protiv templara.

Kralj je sada za knezove Senja i Gacke postavljao svoje vrlo ugledne velikaše, čak i banove⁶⁸; međutim, vjerojatno su to bili samo formalni nazivi kraljevskih dostojanstvenika, u kojima se spominje i Senj⁶⁹; možda su i davani samo zato da se naglasi da još uvijek traje kraljevska vrhovna uprava. Bit će da su stvarni gospodari već bili susjedi – moćni knezovi o. Krka, Vinodola i Modruša⁷⁰, koji su svoju vlast, uskoro, pretvorili i u trajnu.

Karakteristično je da upravo u doba odlaska bogatih templara iz Senja (uskoro će doći i kraj tome otuđenome crkvenom redu^{70a}), ovamo stižu franjevci, po mnogočem suprotni templarima; prvi put se u gradu spominju 1272. godine⁷¹.

4. Počeci vladanja Krčkih knezova

Krčki knezovi svoj su otok vratili 1261. godine, ali tako da su ga istovremeno od sada držale dvije loze tih primorskih feudalaca, od kojih ona Vidova ima u posjedu i Vinodol i Modrušu⁷². Time su pripadnici te loze i dalje, istovremeno, podanici i Mletačke Republike i Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. No, sve se više vezuju i uz velikaške obitelji u Hrvatskoj, uplićući se i u njene poslove⁷³. Tako se Vid IV življe zainteresirao i za Senj – da ga dobije i trajnije zadrži, pogotovo sada kada je gotovo u potpunosti s mora i kopna bio definitivno gotovo okružen njegovim imanjima – Vinodolom, Modrušem i o. Krkom. U tome je i uspio, iako se ne zna kojim sredstvima: formalno je postupak bio pravilan, a govori o još uvijek velikoj samostalnosti Senjana⁷⁴. Naime, kaže se da su na trgu pred crkvom Sv. Marije sami senjski građani – suci, vijećnici i sav senjski puk – izabrali Vida za »vječnog načelnika i upravitelja«, a to je pravo istovremeno priznato i njegovim nasljednicima⁷⁵. Vjerojatno je do toga došlo nakon dužega vremena pritiska od strane kneza⁷⁶. Takva je situacija uskoro (već 1374, npr.) kneževima omogućila da se počnu nazivati i »prirodnim gospodarima« Senja⁷⁷, ili »senjskim knezovima«, kako se sami tituliraju od početka XIV st. dalje⁷⁸. Svoju moć kneževi konkretiziraju – ne ostaje se samo na tituli, nego se oni miješaju i u općinsku upravu. Prirodno je da potestat, koji je bio feudalac, često nije mogao osobno upravljati Senjom; zato je uvedena funkcija vicepotestata ili pak

68. V. Klaić, *Darovnica*, n.dj., str. 272-273.

69. Isto.

70. L. Margetić, *Iz vinodolske*, n.dj., str. 40.

70.a. Red je praktički ukinut 1312. godine. L. Dobronić, *Viteški*, n.dj., str. 52.

71. CD 5, str. 622. O njima u Senju usp. i Josip Frančišković, *Crkva sv. Franje u Senju*. Bogoslovska smotra, XIX, 4, Zagreb 1931; M. Bolonić, *Crkveni*, n.dj., str. 254 i dalje.

72. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 99-101.

73. Isto, str. 108.

74. Isto, str. 110.

75. I. Kukuljević Sakcinski, *Njeke*, sv. 2, str. 3; L. Margetić, *Iz vinodolske*, n.dj., str. 38.

76. L. Margetić, *Iz vinodolske*, n.dj., str. 38.

77. CD 15, n.dj., str. 61.

78. S. Ljubić, *Listine*, sv. 1, n.dj., str. 198.

vicekomesa – podnačelnika ili potknežina⁷⁹. Pretpostavlja se da do druge polovine XIV st. većih promjena ipak nije bilo, iako je očita feudalčeva vlast, no sudačka uloga gradskih predstavnika nije zanemarivana, barem titularno⁸⁰.

U međuvremenu knezovi interveniraju i na svojim susjednim imanjima, kao, npr., god. 1288. kada su donijeli čuveni Vinodolski zakon – skup pravnih propisa, napisanih na hrvatskom jeziku i glagoljicom, kao jedan od najznačajnijih i prvih pravnih i pravnopovijesnih (ali i književnih) spomenika u slavenskom svijetu općenito⁸¹.

Kralju Stjepanu V preostalo je samo da potvrdi 1271. godine »izbor« u Senju, čime su Krčki knezovi – knezovi Vinodola, Modruša i o. Krka – ostali gospodari Senja gotovo neprekidno dvije stotine godina. Svoje su prisustvo iskazali na raznim područjima, pa tako već i 1297. god. podizanjem crkve sv. Petra, sa samostanom franjevacu, i to izvan gradskih zidina; od tada su knezovi u toj crkvi često pokapani⁸².

Razvoj privrednih i drugih prilika u XIV. stoljeću

1.

Senj, dakle, ipak nije izgubio mnogo od svoje nezavisnosti dolaskom pod vlast Krčkih knezova, koji vrlo živo sudjeluju u ondašnjim političkim zbivanjima Hrvatske, te Ugarsko-Hrvatskoga kraljevstva općenito; u dinastičkim borbama između Budima i Napulja oko toga kraljevstva svesrdno su podržavali napuljske Anžuvince koji će, konačno, i postati ugarsko-hrvatski vladari.⁸³ Tako je i knez Dujam II bio u grupi onih hrvatskih velikaša koji su otišli u Napulj i 1300. god. doveli u Hrvatsku pretendenta na prijestolje Karla Roberta⁸⁴, što mu je omogućilo, uz ostale okolnosti, da se konačno 1302. god. definitivno i za stalno nazove senjskim knezom⁸⁵. Time je Dujam u potpunosti riješio svoj status – ipak su načelnika vlast vlast i dužnost bile nesigurnije, a naslovom senjskoga kneza na očit je način potvrdio i jačanje svoje moći.

Senjani su se i dalje živo bavili trgovinom, naročito pomorskom, i to pretežno sa Zadrom, pa je historičar I. Tkalčić čak držao da u »to doba nebijaše Senj ino već područnica zadarska«⁸⁶. U tome smislu opredjeljivao se i knez Ivan u dinastičkim borbama toga doba, pa je i kralja Andriju III 1292. god. lijepo primo u Senju⁸⁷, iako se inače držao anžuskog pretecedenta iz Napunja Karla Roberta te ga i podržao u njegovim nastojanjima⁸⁸.

79. CD 15, str. 64, 141, 366, 371.

80. N. Klaić, *Društvena*, n.dj., str. 117.

81. Lit. o Vinodolskom zakonu je opsežna; naročito je mnogo napisao Lujko Margetić. Usp. i njegov tekst *O nekim novijim rezultatima proučavanja Vinodolskog zakona. (U povodu 690. godišnjice donošenja i 135. godine proučavanja Vinodolskog zakona)*. Uvodni referat na znanstvenom skupu. Novi Vinodolski 1978; 1: Ususret 700. obljetnici Vinodolskog zakona, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci 8/1970, str. 1-20; Petar Strčić, *Bibliografija prof. dra Lujke Margetića*. Pazinski memorijal 14, Pazin 1985, str. 197-203.

82. M. Magdić, *Topografija*, n.dj., str. 20.

83. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 110 i dalje.

84. Vjekoslav Klaić, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347*. Zagreb 1897, str. 74.

85. S. Ljubić, *Listine*, sv. 1, n.dj., str. 198.

86. Ivan Tkalčić, *Borbu naroda hrvatskoga za anžuvinsku kuću proti ugarskom kralju Arpadoviću, Andriji III*. Rad JAZU, sv. 34, Zagreb 1876, str. 23.

87. M. Magdić, *Topografija*, n.dj., str. 56.

88. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 116.

Krčki su knezovi odlično iskoristili Senj kao privredno središte, tako da se s pravom može reći da započinje »zlatno doba senjske trgovine i pomorstva«, u toku kojega se grad proširuje, ojačavaju gradske utvrde, grade se javni i crkveni objekti, a širi se kultura i umjetnost. Upravo u doba Krčkih knezova odnosno kasnije Frankopana izrast će Senj kakav je u svojoj jezgri ostao sve do danas⁸⁹; tada – u XIII i XIV st., npr., podignuta je kula Šabac⁹⁰, a i za zidine se pretpostavlja da su vjerojatno nastale u vrijeme dolaska Krčkih knezova u Senj. U taj obrambeni sistem naselja spada i kaštel, »središte knezova: »Prema zakonima srednjovjekovne obrambene arhitekture kaštel se podiže uz zidine na strateški najosjetljivijem položaju – u Senju je to položaj uz dolinu 'Potoka', odakle bi iz zaleđa prevojem Velebita neprijatelj s kopna najlakše prodro u grad. Dijelovi kaštela što služe: obrani, vjerskom kultu i nastambi s pratećim prostorijama u biti su uvijek isti. Sam kaštel, zapravo srednjovjekovna utvrđena nastamba feudalca odgovara ostalim srednjovjekovnim burgovima koji su podizani naročito između XIII i XIV. stoljeća, kako je to odgovaralo društvenom uređenju onog vremena. Izvana djeluje kao dio obrambenih zidina, kako ne bi bio previše uočljiv neprijatelju. On je tako središte obrane i zidina i grada«⁹¹. Prema jednome mišljenju, senjski kaštel mogao je postojati i 1308. godine⁹², prema drugome sagrađen je 1330.⁹³, a na njemu je postojao jedan natpis iz 1340. godine⁹⁴. Iz početka XIV st. i pavlinski je samostan s crkvom sv. Nikole⁹⁵.

Znatne koristi u doba Krčkih knezova Senj je imao i od trgovine Mlečana (koji su živjeli i boravili u Senju) s Venecijom. Ona se odvijala takvim intenzitetom da su se u Senju i nastanjivale pojedine mletačke obitelji. Mlečani su i iz drugih razloga ulazili u Senj; tako su 1302. godine – uz dozvolu kneza Dujma II – Senjani od Mlečana posudili 6.000 libara malih mletačkih dinara, s time da u zalag dadu gradske dohotke i daće⁹⁶.

No, nije uvijek išlo kako treba u tim odnosima s Mlečanima već i zato što ni Dujam II, senjski knez, niti njegova rodbina nisu izvršavali ugovorene obaveze prema Veneciji u vrijeme kada su ponovo preuzeli o. Krk⁹⁷. Loši odnosi reflektiraju se i na zaoštavanje situacije sa susjedima. Tako su u početku XIV st. Rabljani navaljivali i na o. Krk i na Senj, ali su i knezovi uzvraćali udarce. Rabljani su djelovali u suglasju s moćnim hrvatskim banom i »gospodinom Bosne« Pavlom Šubićem Bribirskim⁹⁸, u doba kada je on bio na suprotnoj strani od interesa kneževa Dujma II i njegova sina Fridrika III. Naime, nadležnost bana Pavla I u njegovoj banovini stizala je ipak samo do imanja gotovo samostalnih Krčkih knezova. Knezovi su se uspješno odupirali banovim pokušajima kontrole, iako je uspio dobiti u svoje ruke Bag (Karlobag), čak na samoj granici interesa Krčkih knezova⁹⁹.

89. A. Glavičić, *Vodič*, n.dj., str. 12.

90. Isto, str. 18, 19.

91. Melita Viličić, *Gradska povijest senjskog kaštela i grafička rekonstrukcija pojedinih faza izgradnje*. Senjski zbornik, sv. 5, Senj 1973, str. 153.

92. Isto, str. 154.

93. A. Glavičić, *Vodič*, n.dj., str. 25.

94. M. Viličić, *Gradska*, n.dj., str. 154.

95. A. Glavičić, *Vodič*, n.dj., str. 18.

96. S. Ljubić, *Listine*, sv. I, n.dj., str. 198-200.

97. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 119 i dr.

98. O njemu usp. V. Klaić, *Bribirski*, n.dj., str. 44-98; Stjepan Antoljak, *Ban Pavao Bribirski »Croatorum dominus«*. Radovi Instituta JAZU, sv. 19, Zadar 1972, str. 5-62; Nada Klaić, *»Paulus de Breberio Banus Croatorum Dominus et Bosne«*, Arhivski vjesnik, sv. 17-18, Zagreb 1974-1975, str. 409-423; *Usp. i Bribir u srednjem vijeku*. Split 1987.

99. V. Klaić, *Bribirski*, n.dj., str. 84.

No, zato su knezovi uskoro zauzeli rapski Jablanac, koji je, čini se, osnovan nedavno – 1251. godine¹⁰⁰ i dobio status slobodnoga kraljevskog grada; zaposjeli su i okolice, a ban Pavao s Rabljanima nije im ga mogao više preoteti. A s ovim stižemo na širu teritoriju podvelebitskog primorja. Sâm akt osnivanja ili širenja Jablanca govori o činjenici da se ovdje stabiliziraju prilike, da se poveća broj stanovnika, te da se cijeli taj kraj južno od Senja življe uklapa u veze između obale i zaleđa¹⁰¹. Istodobno govori i o još uvijek prisutnoj (relativnoj) slabosti kralja Bele IV, koji dozvoljava mletačkim podanicima da se nasele na njegovu teritoriju. Jablanac je osnovan kao rapska kolonija na kopnu, ali zbog opće konfiguracije terena od Jurjeva do Karlobaga nije se mogao razviti onako kako su to Rabljani očekivali i željeli.¹⁰²

Ovakvo jačanje knezova o. Krka, Senja, Vinodola i Modruša, dakle u dobrom dijelu Primorja odnosno Hrvatske u cjelini, međutim, nije bilo u interesu Serenissime, pa su sada intervenirali Mlečani. Zatražili su od predstavnika obje grane Krčkih knezova, od senjskih i krčkih knezova Dujma i Fridrika III, te od krčkih knezova Marka i Škinele, da Jablanac i okolice vrate Rabljanima. Čini se da su knezovi bili voljni da se pomire s Rabljanima, međutim ovaj se put u korist otočana umiješao Mladen II Šubić, Pavlov sin¹⁰³. Njegova intervencija izazvala je otpor kneževa, pa su 1314. god. glatko javili u Veneciju da će za sebe zadržati i Jablanac i njegovo područje, jer je ionako oduvijek pripadao senjskom kotaru¹⁰⁴, odnosno Senju, čijim su se »vječnim gospodarima« oni nazivali već 1315. godine. Takav postupak Krčkih knezova dokazuje da su se oni ovdje sasvim učvrstili¹⁰⁵. Ništa pri tome nije pomoglo ni to što se u međuvremenu (god. 1308) i papin nuncij u Ugarskoj, kardinal Gentilis, deklarirao prorapski, i to upravo u Senju, gdje je tada boravio, i tom prigodom svojim dvorjaninom imenovao rapskog kneza¹⁰⁶.

Odluka knezova da se suprostave i Veneciji donekle je bila rizična, barem što se tiče Senja, s obzirom na veoma razvijenu trgovinu koju je grad i dalje vodio s mletačkim krajevima, te na korist koju su Senjani imali od samih Mlečana u svojem gradu. Naime, Senjani su uvelike trgovali, osobito drvom, s Venecijom te s Dalmacijom i Apulijom¹⁰⁷, a u gradu je i sama Venecija gradila svoje brodove; zbog gradnje brodova i dalje su se u Senju naseljavale mletačke obitelji¹⁰⁸. Knezovi su od takvoga Senja dobivali i znatne prihode, koje su zasigurno usmjeravali na razne strane; tako je poznato da su 1315. god. darovali stalan prihod od senjskih novaca samostanu kartuzijanaca na o. Krku, a redovnici su zauzvrat imali služiti mise zadušnice za Dujmov rod¹⁰⁹. Bilo je kasnije i obratnih slučajeva – tako je Stjepan I god. 1381. pavlinima u samostanu sv. Spasa u drazi Ljubotina

100. CD 4, str. 472-473; Nada Klaić, *Kako Jablanac postaje slobodni kraljevski grad (1251. god.)*. Vjesnik historijskog arhiva Rijeke i Pazina, sv. 18, Rijeka-Pazin 1973, str. 203-213. Smatra se da su Rabljani za stalnije na susjedno kopno prelazili prije 1251. godine, a pomišlja se i na to da se isprava bana Stjepana odnosi samo »na podizanje utvrde i organizaciju naselja, a ne doslovno na njegovu izgradnju« (Nevjen Budak, *Neki elementi demografsko-ekonomskog razvoja i prostorne organizacije otoka Raba od XI. do kraja XIII. stoljeća*. U: Rapski zbornik, Zagreb 1987, str. 196).

101. N. Budak, *Neki elementi*, n. dj., str. 197.

102. N. Klaić, *Kako Jablanac*, n. dj., str. 204

103. O Mladenu II usp. V. Klaić, *Bribirski*, n. dj., str. 99-139, te lit. u bilj. 116.

104. S. Ljubić, *Listine*, sv. 1, n. dj., str. 281-282; V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 127-128.

105. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 128.

106. S. Ljubić, *Listine*, sv. 1, n. dj., str. 227.

107. M. Magdić, *Topografija*, n. dj., str. 59.

108. S. Ljubić, *Listine*, sv. 1, n. dj., str. 245.

109. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 129.

(sada Spasovac) kod Senja poklonio dohotke koje su imali od vinograda u Bašćanskoj Dragi na o. Krku, a koje bi inače morali dati knezu¹¹⁰.

2.

U međuvremenu, i dalje je jačala grana Krčkih knezova na kopnu. Tako je 1316. god. kralj Karlo Robert I senjskom knezu Dujmu II dao županiju Gacku s Otočcem¹¹¹, a njegovu nasljedniku Fridriku god. 1323. i županiju Drežnik s gradom Slunjem¹¹². Njihova se vlast sterala povremeno (čini se) čak u Korušku s jedne strane¹¹³, s druge strane do Stolnog Biograda u Mađarskoj te se nazivaju knezovima i ovog mjesta¹¹⁴, a s treće strane do Milja u Istri¹¹⁵. Moć kopnene loze Krčkih knezova odnosno senjskih, modruških, vinodolskih, gackih i drežničkih knezova raste stalno, pogotovu što su se i dalje čvrsto držali kralja Karla Roberta I Anžuvina, pa su mu pomogli i u slamanju ranije moćnoga Mladena II Šubića. To su odmah i iskoristili, te im je vladar potvrdio odluku o pravu nad Modrušom i Vinodolom, a isto tako i tobožnju darovnicu na Senj koju im je još 1260. god. izdao kralj Bela IV¹¹⁶. Oni se sada nalaze u redu najснаžnijih hrvatskih odnosno ugarsko-hrvatskih velikaša, postajući čvrsti vazali ugarsko-hrvatskog kralja i lišavajući se te obveze prema Mletačkoj Republici¹¹⁷. Konačno je ta njihova moć bila takva i podigla se do te mjere da su u navedenom periodu odbili poslušati i samoga papu. Naime, još poveljom kralja Ladislava Kumanca od 1289. godine, potestat senjski knez Ivan III i njegov brat Leonard dobili su patronatska prava u Krbavskoj i Senjskoj biskupiji da imenuje biskupe (vjerojatno lažno tvrdeći da su to pravo imali već i ranije)¹¹⁸. Stoga su, kada je papa Ivan XXII imenovao 30-ih godina XIV st. za novoga senjskog biskupa stranca augustinca Ivana, knezovi Dujam i Bartol ustali u obranu svojega prava te podržali Bernarda, bivšega opata benediktinskog samostana u Sv. Jurju, svog čovjeka, kojega su po starome običaju već bili za biskupa izabrali senjski kanonici, a podržali i Senjani, dok ga je u biskupsku dužnost već bio uveo nadležni splitski nadbiskup; Ivanu su zaprijetili smrću ako se pojavi u Senju. Augustinac se sklonio na o. Rab, odakle je uzalud pokušavao izboriti svoje pravo (čak je sve svoje protivnike kaznio izopćenjem iz crkve, te proglasio interdikt nad gradom Senjom i cijelom senjskom biskupijom.)¹¹⁹. Došlo je do oštrog, višegodišnjeg sukoba između Senjana na čelu s knezovima i papinskog dvora u Avignonu; vrhovni je katolički crkveni poglavar oštro pisao u više navrata, prijetio i državnom silom, posebno suspendirao, te čak izopćio tadašnjega opata Mihovila jer je podržao svoga prethodni-

110. Đuro Šurmin, *Hrvatski spomenici*, sv. 1, Zagreb 1898, str. 93.

111. CD 9, str. 103

112. I. Kukuljević Sakcinski, *Njeke gradine*, str. 9; V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 130. Međutim, N. Klaić, *Povijest*, n. dj., str. 386, kaže da se Fridrih III proširuje na Drežnik – samo učini se sa kraljevim dopuštanjem.

113. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 131.

114. Isto, str. 141.

115. Carlo de Franceschi, *L'Istria. Note storiche*. Poreč 1879, str. 162-163, 166, 168.

116. V. Klaić, *Krčki*, n. dj. str. 132. O Šubićevu slomu, usp. Ferdo Šišić, *Pad Mladena Šubića, bana hrvatskog i bosanskog*. Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, sv. 14, Sarajevo 1902, te bilj. 98

117. Nada Klaić, *Knezovi Frankapani kao krčka vlastela*. Krčki zbornik, sv. 1, Krk 1970, str. 140.

118. CD 6, str. 653-655; Ivan Kukuljević Sakcinski, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. I, *Privilegia et libertates regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1862, str. 97-98, str. 232 i dalje.

119. CD 10, str. 365-371; M. Magdić, *Topografija*, n. dj., str. 60; V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 142; Ivan Ostojčić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split 1964, str. 206; M. Bolonić, *Crkveni*, n. dj., str. 238-239.

ka¹²⁰. No, očito je da papi stvarne prilike u Senju i oko njega nisu bile poznate, pa još V. Klaić s pravom zaključuje: »... jedva je vjerovati, da su se knezovi odrekli svojih prava kao patroni biskupije, i da su priznali papom imenovane biskupe«¹²¹; i kasnije su se znali suprostaviti papi u pogledu senjskog biskupa¹²², a senjski biskup i kaptol znali su se suprostavljeti i nadležnom splitskom nadbiskupu (neodazivanjem na splitski sinod 1389. godine)¹²³.

Snaga i moć knezova naročito u Senju ogleda se i u titulama — Bartol se od 1353. god. naziva »dominus generalis« — generalni gospodar¹²⁴, a od 1365. god. Stjepan i Ivan zovu se i »domini naturales« — prirodni gospodari¹²⁵.

3.

Od nekih događaji koji su sigurno u znatnoj mjeri mobilizirali pažnju senjskih građana i plemića u to doba, a koji pokazuju da je Senj jedna od glavnih luka u kraljevstvu, treba spomenuti da su 1333. god. iz Senja krenule dvije galije sa svečanim poslanstvom Venecije Karlu Robertu I i sinu Andriji, koji su putovali u Napulj¹²⁶. Naravno, svaki je kraljevski boravak ili boravak nekoga pripadnika kraljevske obitelji pridonosio živosti Senja, pa je bez sumnje veliki interes izazvao i češki kraljević i kasniji kralj Karlo prilikom svoga boravka u Senju 1333. god. na putu za Oglej (Aquileiu)¹²⁷; isto je tako moralo biti i 1343, kada je preko Senja za Napulj putovala kraljica Elizabeta (s ogromnim blagom)¹²⁸, pa su s njom u pratnji otputovali i knezovi Dujam i Bartol¹²⁹; sasvim sigurno zasebna je atrakcija i boravak kralja Ludovika u Senju 1350. godine. Ludovik je svoje državničke poslove obavljao i ovdje, pa je u Senju pisao mletačkom duždu i javljao mu da će se držati uvjeta o primirju¹³⁰. Iako su ti posjeti bili relativno kratki, sigurno su u znatnoj mjeri zapošljavali privredne kapacitete Senja i Senjana, te utjecali na njihov privredni život i pozitivno i negativno.¹³¹

Međutim, iako su bili vrlo vjerni anžuvinskim vladarima ugarsko-hrvatske monarhije, prema senjskom historičaru M. Magdiću knezovi su ipak za kratko vrijeme izgubili kneštvo u Senju. Naime, 1370. god. Senj je pretvoren u kapetaniju, a prvi kapetan postao je navodno sâm kraljev rođak Karlo Drački, herceg hrvatski.¹³²

120. I. Ostojić, n. dj., str. 206.

121. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 143.

122. Vjekoslav Klaić, *Ime i povijeklo Frankapana*. Zagreb 1900, str. 7-8; M. Bolonić, *Crkveni*, n. dj., str. 243 i dalje.

123. CD 17, n. dj., str. 236-238.

124. CD 12, str. 199 i drugdje; S. Ljubić, *Listine*, n. dj., str. 61 i dalje.

125. CD 13, str. 126 i dalje.

126. S. Ljubić, *Listine 1*, n. dj., str. 408-409.

127. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 141 i 317.

128. N. Klaić, *Povijest*, n. dj., str. 511.

129. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 148.

130. S. Ljubić, *Listine*, sv. 3, n. dj., str. 179.

131. Boravak uglednih posjetilaca mogao je za Senjane biti i ekonomska šteta i teret. Tako je sâm senjski kler morao platiti dnevnice za boravak u Senju Giovannija, biskupa Messine, i papina poslanika; isplatu je tražio 1392. god. na temelju odluke samoga pape Bonifacija IX.

132. M. Magdić, *Topografija*, n. dj., str. 61; Vjekoslav Klaić, *Hrvatski hercegi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I.* (1301-1382). Rad JAZU, sv. 142, Zagreb 1900, str. 147-154, to ne spominje

Ovdje treba posebno registrirati mišljenje Ivana Crnčića, koji piše da je Senjska biskupija oko 1367. god. u korist Krbavske, a uskoro Rapske biskupije izgubila Podgorje^{132a}.

Život u Senju u znatnom je svojem dijelu bio nalik seoskome sve do kraja XIII st., od kada se prilike mijenjaju¹³³. Naročito to dolazi do izražaja nakon 1358. godine, kada je kralj Ludovik prisilio Veneciju na mir i udružio u svoje ruke najveći dio istočne jadranske obale.¹³⁴ Rečeno je već da trgovina u Senju i preko Senja stalno raste, osobito s mletačkim zemljama, pa su knezovi – zbog razgranatog posla – dozvoljavali i venecijansku konzularnu službu u Senju, npr., 40-ih godina XIV stoljeća¹³⁵. Knez Stjepan je 1374. god. odobrio da u gradu opet boravi i djeluje konzul Mletačke Republike, te da se može izvjesiti i mletačka zastava¹³⁶. Trguje se uglavnom drvetom¹³⁷ (ali i željezom)¹³⁸, te veslima; vesla se u Senju i izrađuju, a bila su poznata kao izvrsna. Ovisno o odnosima, međutim, Venecija je zabranjivala ili odobravalala, ili čak i financirala izvoz vesala iz Senja¹³⁹, a grad je bio i jedan od mjesta nabave galijota za Serenissimu (oko 1350)¹⁴⁰. Trgovačke veze sežu do juga Jadrana, do Dubrovnika¹⁴¹, te preko mora, do Ankone, na primjer¹⁴². Iako je Dubrovačkoj Republici na sjevernom Jadranu gotovo nepremostiva prepreka bila Venecija, pa je samo Senj jače privlačio dubrovačke interese, naročito u pogledu prevoza drveta kao i prometa »sa ugarskim krajevima, a ponekad i sa podunavskom Srbijom«¹⁴³. Žive su veze Dubrovnik-Senj i u XIII i u XIV stoljeću, pa o njima postoji i više podataka (između ostalog, i o žitnoj i drvnoj trgovini)¹⁴⁴. S Ankonom su senjske trgovačke veze bile toliko žive da je taj grad u Senju imenovao svoga konzula 1390. godine.¹⁴⁵ Ima i živog prometa nekretnine u gradu i okolici (prodaja, darivanje, iznajmljivanje kuća, npr.)¹⁴⁶. Slobodna kupoprodaja nekretnina i inače se u Senju susreće rano – već od druge polovine XIII st. dalje¹⁴⁷. Senjani su bili i trgovački procjenitelji nekretnina, poznati i u susjednim područjima, pa tako, npr., god. 1400. i na o.Krku¹⁴⁸, s kojim su trgovačke¹⁴⁹ i druge veze u XIII

133a. I. Crnčić, *Poviest*, n. dj., str. 117-118.

133. Melita Viličić, *Povijesno-urbanistički razvoj Senja*. Senjski zbornik, sv. 1, Senj 1965, str. 95.

134. Grga Novak, *Ratovi i bitke na Jadranskom moru*. Pomorski zbornik, sv. 1, Zagreb 1962, str. 190.

135. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 144.

136. S. Ljubić, *Listine*, sv. 4, n. dj., str. 106-107.

137. *Vladimir Severinski, Senjske šume i njihova eksploatacija*. Senjski zbornik, sv. 1, Senj 1965, str. 237.

138. CD 16, str. 159.

139. Branko Kojić, *Brodogradnja na istočnom Jadranu kroz vijekove*. Pomorski zbornik, sv. 1, Zagreb 1962, str. 85.

140. Danilo Klen, *Galijoti i ratni brodovi na vesla u našoj prošlosti*. Pomorski zbornik, sv. 1, Zagreb 1962, str. 122, i Šćava u n. sk. a vesla. *Galije i galijoti na istočnoj obali Jadrana*. Pula-Rijeka 1986, str. 54.

141. Bogumil Hrabak, *Kontakti Rabljana s Dubrovčanima i Kotoranima od XIII. do XVI. stoljeća*. U: Rapski zbornik, Zagreb 1987, str. 220.

142. CD 16, str. 159.

143. B. Hrabak, *Kontakti*, n. dj., str. 220.

144. Josip Lučić, *O pomorskim vezama Dubrovnika i ostalim gradovima Dalmacije u XIII stoljeću*. Pomorski zbornik, sv. 4, Zadar 1966, na v. mj., i *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika na Mediteranu*, Rad JAZU, sv. 359, Zagreb 1971, str. 154; Dušana Dinić-Knežević, *Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku*. Godišnjak Filozofskog fakulteta, sv. 10, Novi Sad 1967, str. 102, 110, 111, 112, 114, 115, i *Trgovina drvetom u Dubrovniku u XIV veku*, isto, XIV, 1, Novi Sad 1971. Usp. i Vinčko Foretić, *Grada u dubrovačkom arhivu za povijest sjevernog Hrvatskog primorja i Istre*. Vjesnik historijskog arhiva Rijeke i Pazina, sv. 25, Pazin-Rijeka 1982, str. 405-433.

145. CD 17, str. 313-314.

146. CD 15, str. 60-62, 16, str. 89, 218-220, 17, str. 24-26, 18, str. 118-119, 630-634; S. Ljubić, *Listine*, sv. 4, n. dj., str. 108-109; S. Pavičić, *Senj*, n. dj., str. 334-335.

147. CD 5, str. 615, 7, str. 157, 212, str. 8, str. 544, itd.; Lujko Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava*. Zagreb-Rijeka. Čakovec 1983, str. 59.

148. Đ. Šurmin, *Hrvatski*, n. dj., str. 102.

149. CD 16, str. 478-480.

i XIV st. bile vrlo česte¹⁵⁰ (u XIV st. Senjani su bili i članovi bratovštine sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku)¹⁵¹. Na Krku su Senjani inače posjedovali i zemlju (npr., u Baški¹⁵² i Dobrinjštini¹⁵³). Promet između otoka Krka i Senja mora da je bio dosta čest kada je bila određena vozarina u Statutu grada Krka na latinskom jeziku.¹⁵⁴ U Senju službuju i stranci, npr., s o. Krka¹⁵⁵, ali i sami Senjani žive u drugim mjestima (npr. u Zadru)¹⁵⁶. Grad se širi, tako da postepeno obuhvaća i Potok, uz koji ima kuća 1359. godine¹⁵⁷; god. 1378. ovamo stižu dominikanci¹⁵⁸, a tada se spominju i gradska »Rumenja vrata«¹⁵⁹. U Senju je znatan promet stranaca¹⁶⁰, a ima i sve više doseljenika, koji stižu i po nekoliko kuća (npr. iz Gacke i Baške)¹⁶¹. Sve to utječe i na kulturna zbivanja na glagoljaškom i glagoljskom polju – tu je spominjani dragocjeni Lobkowitzov glagoljski psaltir iz 1359. godine¹⁶²; ovdje je bio i jači skriptorij te iluminatorska i knjigoveška radionica.¹⁶³

Međutim, mir i dobri odnosi sa susjedima i drugima lako su se kidali. Tako je u doba rata, koji je kralj Ludovik opet vodio s Venecijom, stigla 29. kolovoza 1380. god. opasnost neposredno i pod same senjske bedeme. Naime, mletačko brodovlje pod komandom Lodovica Lauredana napalo je grad, koji je tom prilikom većim dijelom bio spaljen (a Baška na susjednom o. Krku gotovo je potpuno uništena)¹⁶⁴. Uskoro je Senj bio obnovljen, ali i taj događaj bio je veoma važan signal za građane; naime, iako su se Mlečani tom prilikom jedini put¹⁶⁵ dočepali Senja, mada zakratko, Senjani su od tada bili vrlo živo svjesni snažne mletačke opasnosti za svoje interese, za svoju trgovinu na Jadranu i općenito za razvoj grada.

U teškim vremenima građanskog rata u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, koji je započeo poslije smrti kralja Ludovika 1382. godine i završio tek u početku XV st.,¹⁶⁶ Senj i njegov knez Ivan V Anž stali su uz kraljicu-udovu Elizabetu i kraljicu-kćerku Mariju, kojoj je suparnik postao napuljski kralj Karlo Drački¹⁶⁷. No, naravno, jedno je bila podrška, a drugo stvarnost kada se Drački s četiri galije osobno pojavio u Senju na putu prema

150. Mihovil Bolonić, *Veze grada Senja i otoka Krka*. Senjski zbornik 9, Senj 1981-1982, str. 149 i dalje.

151. Mihovil Bolonić, *Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku. Kapari (1323-1973) i druge bratovštine na otoku Krku*, Zagreb 1975, str. 101, 107, 116.

152. P. Rogić, *Senj*, n. dj., str. 155.

153. Isto, str. 157. O Senjskim posjedima na o. Krku u to doba usp. M. Bolonić, *Veze*, n. dj., str. 154 i dalje.

154. Aldo Lusardi-Enrico Besta, *Statuta Veglae*, Milano 1945, str. 72-73; M. Bolonić, *Veze*, n. dj., str. 153.

155. CD 16, str. 91

156. Isto, str. 223.

157. Ante Glavičić, *Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II.)*. Senjski zbornik, sv. 3, Senj 1968, str. 38.

158. CD 15, str. 366.

159. CD 15, str. 366. Čitav je Senj i danas jedan povijesni spomenik; na žalost, dobar dio je stradao za vrijeme drugog svjetskog rata (Aleksandar Perc, *Problem očuvanja teško oštećenih spomenika kulture u Osoru, Poreču, Puli i drugim gradovima Istre te u Rijeci i Senju*. Ljetopis JAZU, sv. 57, Zagreb 1953, str. 261-262).

160. S. Ljubić, *Listine*, sv. 4, str. 108.

161. CD 10, str. 474-476, 11, str. 579-581, 13, str. 347-348; S. Pavičić, *Senj*, n. dj., str. 334, 335, 336.

162. M. Pantelić, *Senjski*, n. dj., str. 355-368.

163. Anđelko Bađurina, *Glagoljaška iluminatorska djelatnost Senja*. Senjski zbornik, sv. 8, Senj 1980, str. 377-388.

164. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 173. O Ludovikovim ratovima, usp., npr., Dane Gruber, *Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji s hrvatskim velmožama i s Mlečanima (1342-1348)*, Požega 1888, *Borba Ludovika I s Mlečanima za Dalmaciju (1388-1358)*, Rad JAZU, sv. 152, Zagreb 1903, *Dalmacija za Ludovika I (1358-1382)*, Rad JAZU, sv. 166/1906, 168/1907, 170/1907.

165. V. Klaić, *Krčki*, n. dj., str. 70.

166. Franjo Rački, *Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća*. Rad JAZU, sv. 2, 3, 4, Zagreb 1868.

167. Isto, na v. mj.

unutrašnjosti, prema Mađarskoj (gdje je i okrunjen), pa mu se Senjani i nisu mogli suprotstaviti¹⁶⁸. Poraz Marijine stranke bio je potpun, iako ipak privremen, a Senju nije neposredno naškodilo. Drački je, naime, ubijen, ali Mariju su – duže je bila zatočena u Novigradu – oslobodili knez Ivan i Senjani, uz pomoć knezova krbavskih Kurjakovića i mletačkih galija. Kraljicu je Ivan doveo u Senj, gdje joj je priređen pobjedonosni, veličanstveni doček (lipanj 1387); ovdje je primila i mletačko poslanstvo. Iz Senja ju je knez Ivan odvo u Zagreb, gdje ju je dočekao muž Žigmund¹⁶⁹. O Ivanovu podvigu bruje svi evropski dvorovi, prestiž mu je na vrhuncu; već iste godine kralj Žigmund dao je senjskom knezu Ivanu V klokočki kotar u zagrebačkoj županiji s gradom Cetinom¹⁷⁰.

4.

Na putu daljega uspona svoje moći knezovi rješavaju i određene poslove na svojim imanjima, konkretno, npr., u Senju i na o.Krku; izdaju tako statute za oba područja – 5. svibnja 1388. god. u Senju i 15. lipnja iste godine u Vrbniku¹⁷¹. No, o Senjskom statutu više će biti riječi na drugome mjestu u ovom tekstu. Ipak, iz ovog razdoblja, iz 1380. god. treba upozoriti na to da je i senjski kaptol donio neku vrstu svoga »statuta«, odnosno »naredbi« kako ih je nazvao I. Kukuljević Sakcinski¹⁷². Isto tako, iz god. 1381. treba upozoriti na već spomenuto darovanje pavlinima samostana sv. Spasa u Ljubotini kod Senja. Radi se o jednoj od prvih sačuvanih darovnica Krčkih knezova na glagoljici i hrvatskom jeziku, a značajna je i po tome jer je u nekim elementima slična vladarskim ispravama¹⁷³. Taj dokument u korist samostana kod Senja ukazuje i na veoma veliku samostalnost knezova¹⁷⁴ jer se ne spominje vladarevo ime¹⁷⁵.

5.

Kralj Žigmund se u svojoj politici i dalje oslanjao na Senjane. Anž mu je i dalje pomagao, a kao namjesnik i poslanik u nemirnoj Dalmaciji služio je kralju 1388. god. i Giovannu de Cardinalibus, senjski biskup od 1387. do 1392. godine¹⁷⁶. I njegov nećak i nasljednik Leonardo također je za Žigmunda obavio nekoliko diplomatskih poslova¹⁷⁷; taj senjski biskup mora da je bio osoba izuzetnog kraljeva povjerenja – obavio je za njega vrlo osjetljivu misiju državnog karaktera i značenja: god. 1396. vodio je istragu protiv ubojica kraljice Elizabete, žene Ludovika Velikoga, i majke kraljice Marije, Žigmundove

168. Isto, str. 121.

169. Isto, str. 150-153.

170. CD 17, str. 105-117; M. Magdić, *Topografija, n.dj.*, str. 64; V. Klaić, *Krčki, n.dj.*, str. 177.

171. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Statut otoka Krka*. Arhiv za povijestnicu jugoslavensku, sv. 2, Zagreb 1852, str. 277-307; Ivan Crnčić-Franjo Rački, *Statut vrbanski a donekle i svega krčkoga otoka*. Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, Pars I, Statuta et leges, vol. IV, Zagreb 1890, str. XL-LXXI+145-177.

172. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Naredbe kaptola senjskoga od god. 1380*. Arhiv za povijestnicu jugoslavensku, sv. 1, Zagreb 1851, str. 79-85.

173. I. Kukuljević Sakcinski, *Acta, n.dj.*, str. 45; Đ. Šurmin, *Hrvatski, n.dj.*, str. 93.

174. Đ. Šurmin, *Hrvatski, n.dj.*, str. 93.

175. N. Klaić smatra da ova isprava dokazuje i »potpunu samostalnost«. (*Povijest Hrvata, n.dj.*, str. 406).

176. Danile Farlati, *Ilyrici Sacri*, sv. 4, str. 122-123; M. Magdić, *Topografija, n.dj.*, str. 80; Ljudevit Ivančan, *Ivan i Leonardo de Cardinalibus, senjski biskupi XIV. stoljeća, prije zagrebački kanonici*. Bogoslovska smotra, sv. 16, Zagreb 1928, str. 106.

177. V. Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. 2, n.dj., str. 263; Lj. Ivančan, *Ivan i Leonardo, n.dj.*, str. 108.

žene¹⁷⁸. U međuvremenu je moć kneza postajala sve zazornijom za pojedine hrvatske feudalne obitelji. Tako je došlo do sukoba s Kurjakovićima, nekadašnjim saveznikom u novigradskom pothvatu, već 1389. godine¹⁷⁹. Ivan je za rat tražio pomoć od Venecije; uvijek oprezna Republika dvosmisleno je postupila: odbila je zahtjev za novcem, pod izgovorom da se knezovi krbavski i senjski zapravo sa svojim imanjima nalaze na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, ali ipak nije mogla sve odbiti dokraja; tako je Ivanu dozvolila da u Veneciji može unajmiti nešto vojnika te nabaviti topove i oružja¹⁸⁰. Mleci su i ovaj put s pravom bili oprezni. Već ionako moćni senjski knez, koji je u rukama imao vrlo velik dio Hrvatske i bio prisutan na Jadranskom moru sa svojim velikim posjedima, postao je 1390. god. jedini vlasnik cijele ogromne državine svoga roda¹⁸¹. Štoviše, 1392. god. postaje i jedini ban Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kao dijela ugarsko-hrvatske monarhije, što je bilo protiv dotadašnjeg običaja da istovremeno djeluju dva bana; pored ostalog, dobio je i značajan privilegij – da na svojim imanjima može iskopati bilo koju rudaču: zlato, srebro, bakar, olovo, željezo, i to bez plaćanja daće¹⁸². Jedini je od hrvatskih velmoža koji se usudio oduprijeti i odbiti da prizna naraslu snagu pa i vlast bosanskoga kralja Tvrtka I, te je i dalje ostao u okviru ugarsko-hrvatske kraljevine¹⁸³.

Senjski knez Ivan V Anž još je doživio da mu (11. studenoga 1392) kralj Žigmund potvrdio isprave kralja Ludovika od 1350. i 1364. godine; najbitnije se odnosilo na potvrdu darovanja Vinodola, Modruša i Senja¹⁸⁴. Smrt toga moćnoga bana 29. studenoga 1393. god. u Senju¹⁸⁵ označila je završetak jedne značajne i burne epohe u povijesti Senja¹⁸⁶; pokopan je u crkvi sv. Petra senjskih franjevac. Godinu dana ranije umro je i biskup Giovanni de Cardinalibus, čija je grobnica – prema A. Schneideru »tipičan primjer gotskog fiorentinskog zidnog groba ranog trecenta« – označava i određeni, visok stupanj koji je Senj dostigao u to doba i na kulturno-umjetničkom planu¹⁸⁷.

Na kraju XIV st. Senj ulazi u frankopanski period svoje povijesti, na liniji prosperiteta koji se stalno penje; »kao dio jedinstvene cjeline frankopanskih imanja, ujedno je *najistaknutija točka trgovinskog prometa iz panonskog zaleđa prema moru*«¹⁸⁸. Ali, to je već drugo, slijedeće povijesno razdoblje Senja.

178. D. Farlati, *Illyrici Sacri*, sv. 4, str. 123-124.

179. O njima usp. Vjekoslav Klaić, *Rodoslovlje knezova krbavskih*. Rad JAZU, sv. 134, Zagreb 1898, p.o.

180. S. Ljubčić, *Listine*, sv. 4, n.dj., str. 271-272.

181. V. Klaić, *Krčki* n.dj., str. 182.

182. M. Magdić, *Topografija*, n.dj., str. 80; V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 185 i 324-325.

183. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 184.

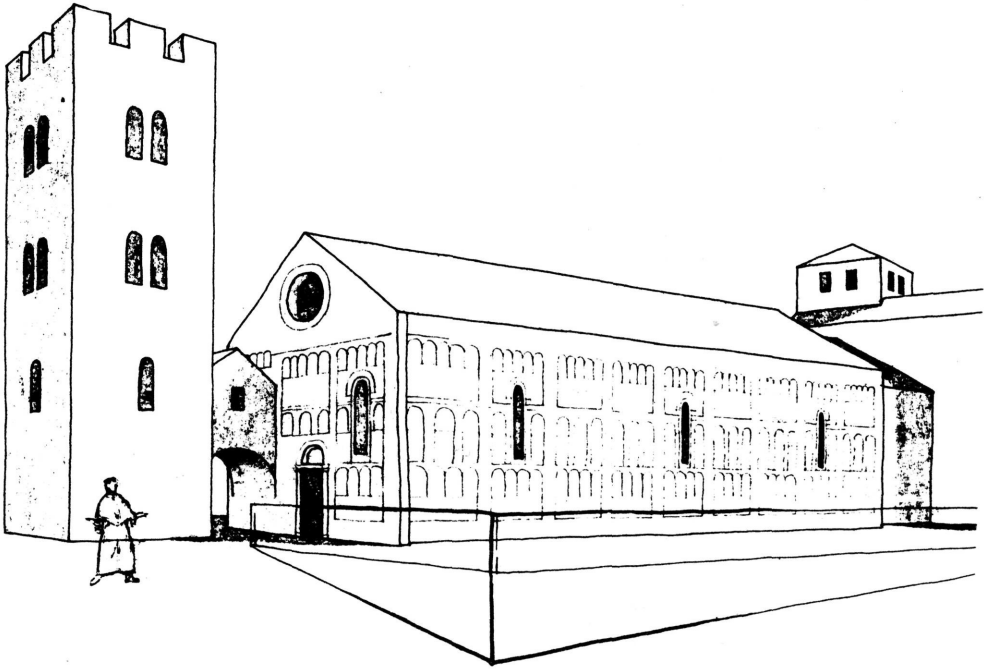
184. CD 17, str. 477-480.

185. V. Klaić, *Krčki*, n.dj., str. 188.

186. Ovdje treba upozoravati na to da je N. Klaić proglasila netočnom tvrdnju u dokumentima rapske crkve da je u XIV st. podno Velebita postojala župa Podgorje. (Rapski falsifikati. Institut za historijske nauke, sv. 1, Zadar 1965).

187. A. Glavičić, *Kulturno-povijesni*, n.dj., str. 286. O tome snjskome biskupu usp. lit. u bilj. 176.

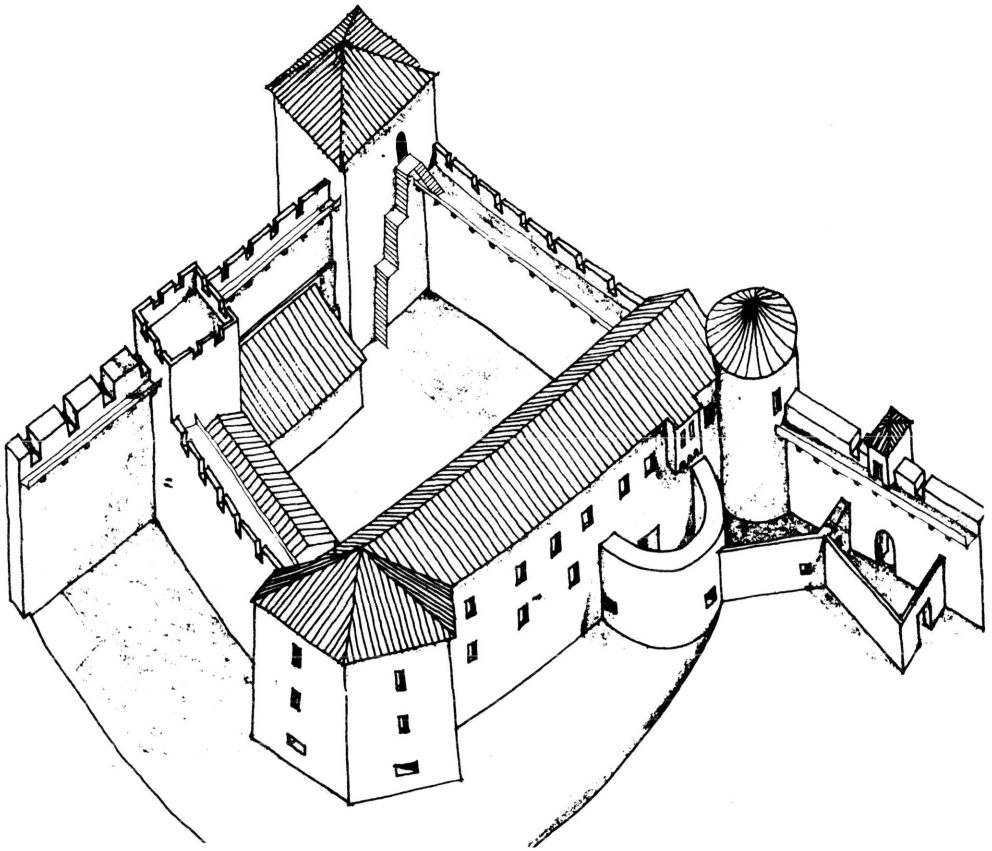
188. Igor Karaman, *Senj*. Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture. Zagreb 1980, str. 577.

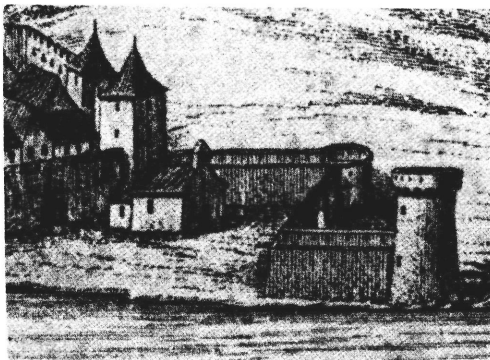
Sl. 1. – Romanički toranj i crkva sv. Marije na Starom-Kaptolskom trgu, na kojemu je 1388. donijet Senjski statut. Rekonstrukcija: Dr. arh. Melita Viličić

Sl. 2. – Mali okrugli pečat Senjskog kaptola 14/15 stoljeće

Sl. 3. — *Senjski kaštel, prvotna rezidencija senjskih knezova Frankopana a od 1467. senjskih kapetana. Rekonstrukcija: Dr. arh. Melita Viličić*

Sl. 4. — *Kula Šabac i dio obalnih utvrda prema crtežu Valvazora 1687.*